

УДК 821.161.2“18/19”-3.091.Нечуй-Левицький:001.8911.Франко

“КОЛОСАЛЬНЕ ВСЕОБІЙМАЮЧЕ ОКО ВСІЄЇ УКРАЇНИ” (ІВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦЬКИЙ В ОЦІНЦІ ІВАНА ФРАНКА)

Тетяна Муранець

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

У роботі розглянуто Франкові оцінки творчості І. Нечуя-Левицького протягом тридцяти років, значну увагу приділено розгляду проблеми національної та естетичної самосвідомості українського реалізму на матеріалі полеміки між І. Нечуєм-Левицьким та І. Франком у 1870-х роках. Розглянуто жанрові видозміни Франкових інтерпретацій творчості І. Нечуя-Левицького, а також досліджено структуру праці І. Франка “Ювілей Івана Левицького (Нечуя)” як зразка літературної силуети.

Ключові слова: полеміка, рецензія, літературний портрет.

Понад 35 років І. Франко проявляв інтерес до творчості свого великого сучасника І. Нечуя-Левицького, з постійною увагою стежив за літературною, публіцистичною діяльністю і об'єктивно відгукувався на все, що викликало у нього інтерес і зацікавлення. Це виявилось у різних жанрах Франкової науково-критичної діяльності, зокрема таких, як полемічний трактат, відгуки на окремі твори, рецензія, енциклопедична стаття, літературний портрет. Попри захоплення творчістю І. Нечуя-Левицького, І. Франко подекуди завдавав йому нищівної критики, можна говорити про певну еволюцію поглядів письменника від “сокрушення до аполотизації”.

А почалося все саме з полеміки. І. Нечуй-Левицький написав свою статтю “Непотрібність Великоруської літератури для України і для слов'янщини” (“Сьогочасне літературне прямування”), і це була перша праця І. Нечуя-Левицького, на яку відгукнувся молодий ще тоді двадцятидворічний І. Франко.

Свій трактат “Непотрібність Великоруської літератури для України і для слов'янщини” І. Нечуй-Левицький написав у відповідь на третій найжорстокіший удар Москви по Україні – на так званий Емський указ. Як пише він у статті: “Вже третій указ карає нашу молоду літературу на Україні: 1876 мая вийшов указ, котрим заборонено нам друкувати на українській мові вчені твори, педагогічні книжки, книжки для народного читання – навіть ноти, з українськими словами, щоб не дати розвиватись українській опері... Гніт над українською літературою та язиком в Росії – це велика московська помилка. Він викличе в українців протест до Великоросії” [10, с.152]. А трохи нижче констатує: “Наші московські брати-слов'яни задержують духовний зріст України, як і задержують і свій зріст, не дають нам нормально розвиватись по своїй літературі, задержують розвиття нашого народу, не даючи йому шкіл або даючи їх на чужій мові: або церковній, або великоруській...” [10, с.152].

Здавалось би сама назва статті є незвичною, навіть дещо агресивною, але, як зазначено вище, ця стаття є “згустком болю і гніву”, що викликаний московським пригніченням нашого народу, його мови, літератури і культури загалом. І. Нечуй-Левицький висловлює тут відомі українцям речі, і хоч той гнів проймає тою чи іншою мірою кожного, бодай трохи не байдужого до розвитку українського письменства, преси, освіти, науки, та кожен, хто наважується висловити ці почуття, висловлює їх в свій окремий спосіб. І. Нечуй-Левицький робить це по-своєму, пишучи свої антиімперські трактати 1838–1918 рр.: “Непотрібність Великооруської літератури для України і для слов’янщини”, “Органи російських партій” та “Українство на літературних позовах з Московщиною”, підписуючи їх псевдонімом Баштовий. За словами М. Чернопиского, він підхопив Шевченкову естафету баштового українського народу.

Свою працю “Непотрібність Великооруської літератури для України і для слов’янщини” автор читав у гуртку близьких кишинівських приятелів і навіть дав їм її рукописний текст. Твір було негайно передано до журналу “Правда” у піддавстрійський Львів. Цей журнал видавали народовці, він був основним осередком українських письменників, його підтримували тоді О. Кониський, П. Куліш. Саме тоді журналом опікувалося Літературне товариство імені Т. Шевченка, натомість на його сторінках публікували свої твори найкращі українські письменники: П. Мирний, І. Рудченко, І. Нечуй-Левицький, О. Кониський, І. Франко та ін. Тому й не дивно, що праця І. Нечуя-Левицького була опублікована саме тут. Трактат складався з двох частин і, оскільки журнал через брак коштів виходив з різною періодичністю, перша його частина була надрукована 1878 року, а друга – 1884. Редакція друкувала трактат анонімно і, відповідно до змісту першої частини, дала йому назву “Сьогочасне літературне прямування”. Спершу статтю публікував В. Барвінський, але через передчасну його смерть завершив публікацію статті І. Франко, подавши і другу частину статті під тією ж назвою, хоча вона вже не розкриває ідеї літературних напрямів, а стосується змісту творів російських письменників. Ось чому ми маємо подвійну назву трактату і кожна з назв розкриває ідею окремої його частини.

У першій частині автор звертається до історії письменства княжої доби, коли мовою цього письменства була мова церковнослов’янська. Та тут же і зазначає, що мова ця була чужою обом українським народам як російському, так і українському. І. Нечуй-Левицький згадує тут і такі визначні здобутки літератури Київської Русі, як “Слово о полку Ігоревім” невідомого автора, “Милость Божа” Феофана Прокоповича, а також Феодосія Печерського, Нестора, Кирила Туровського тощо. Обурює І. Нечуя-Левицького те, що великоруські вчені “мостять” давню українську літературу в свою “Историю русской литературы” [10, с. 86].

Далі автор вдається в екскурс розвитку української літератури, паралельно подаючи відомості з розвитку російської літератури, зазначаючи: “В Україні процес оновлення старого письменства почався значно раніше, як в Росії, з творів І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського. Тоді як в перших десятиліттях ХІХ ст. в великоруській літературі твориться якась “мішанина” під впливом європейських літератур. За панування класицизму В. Жуковський приносить з німецької літератури зразки романтизму, ці течії паралельно одна одній змагаються, і до

того часу, поки Гоголь (“геніальний українець”, за визначенням автора) не засвітив своїм талантом і класицизму, і романтизму, і не заклав нової реальної та національної великоруської літературної школи. В той час в Україні од самого початку XIX ст. почалася вже українська література. В 1798 р. вже вийшли перші пісні “Енеїди” І. Котляревського, згодом “Наталка Полтавка” та “Москаль-чарівник”. За Котляревським виступив Г. Квітка, П. Гулак-Артемівський, С. Гребінка, П. Куліш, М. Костомаров, а далі геніальний Т. Шевченко. Князь М. Цертелєв, М. Максимович, П. Лукашевич видали народні українські пісні” [10, с. 88]. Наголошував автор і на використанні “чистого народного язика”, сюжетів з народного життя, зокрема на тому, що геніальний Т. Шевченко змалював такі живі, рельєфні картини народного життя, з якими не зрівняється жоден твір великоруських письменників.

Наступним твердженням письменника є те, що там, де не було великоруської літератури, українська література розвивалась самостійніше і нормальніше. Як приклад, наводить розвиток літератури галицької, де в 1837 р. виступила нова українська школа в особі Маркіяна Шашкевича, що почав писати чистою народною мовою.

Далі І. Нечуй-Левицький розкриває три основні принципи: реальності, національності і народності. Як сам він засвідчує: “Ті принципи правдиві і вже давненько панують в європейській літературах (їх репрезентують такі таланти як Чарльз Діккенс, Теккерей, Ерестан Шатріон, Флобер, Доде та Золя)” [10, с. 89].

Перший принцип, який розглядає автор, – принцип **реальності**: “Реальна література повинна бути дзеркалом, в котрому б одсвічувалась правдива життя, хоч і тонка, похожа на мрію, як самий світ...”, а письменник “повинен бути в своїх творах дзеркалом громади, але дзеркалом високої ціни, в котрому б одбивалась життя правдива, але очищена й гарна в естетичному погляді, добре спорядкована й згрупована, освічена вищою ідеєю, і щоб була при тому жива, як сама життя” [10, с. 91]. Особливо він наголошує на тому, що українське життя дає для письменників безмежне поле роботи, оскільки “життя українця од Кавказу за Карпати не може бути однаковим”. Автор тут є компетентним знавцем різних етнічних груп українців, їх побуту, звичаїв, ментальності.

Другий принцип – **національності**. За словами автора: “Принцип національності складається з двох прикмет: з надвірної, зверхньої – народного язика, і осередкової – глибокого національно-психічного характеру народу” [10, с. 93]. Мову і характер він тут подає, як тіло і душу, як зміст і форму. Справжня українська література повинна бути писана народною мовою. Це твердження було б очевидним і смішним для будь-якої іншої літератури, але у випадку української є доречним. Цікавим є і твердження І. Нечуя-Левицького про те, що літературний персонаж повинен виявляти національний дух і характер, щоб читач одразу впізнав у ньому українця. А український дух і характер – це широка гаряча фантазія, глибоке ніжне серце, тиха задума, сміх зі слізьми, гумор. Також в поняття національного принципу І. Нечуй-Левицький включає принцип особистості: “Людська особа на Україні не любить щезати в іншій чужій особі, нізачо в світі не одкажеться од свого я, і хоч буває часом придушена, але вона не буває задушена” [10, с. 96].

Наступним і найновішим автор вважає принцип **народності**. Цей принцип за його твердженням, складається з кількох елементів, серед яких перший – *народний язык*, “яким говорить народ, а просто сказати мужики”, а для літератури “взірцем книжного языка повинна бути мова сільської баби, з її синтаксисом” [10, с. 97]. Другим елементом цього принципу є *епічні та ліричні форми народної поезії* – “це ті блискучі, поетичні фарби, котрими обсіпана прозаїчна народна мова в піснях, казках, приказках, загадках, колядках і щедрівках” [10, с. 98]. І нарешті третій елемент народності – *то сам дух народної поезії*. Як пише автор: “...це глибоке чуття, котре проходить через кожен народну пісню і зачіпає в серці глибоку думу піднімає тиху задуму, але не безвихідне горе, що немає жодної надії” [10, с. 101].

Неважко помітити, що перший і третій елемент **народності** (народна мова і народний дух) відповідають принципу **національності**, предметом якого є та ж народна українська мова та національний характер, тобто той же народний дух. Очевидно, І. Нечуй-Левицький сам до кінця не розмежовує такі подібні поняття, як національність і народність, вони у нього пов’язані одне з одним.

Далі автор на матеріалі української, російської, європейських літератур, українського і російського фольклору чітко пояснює зміст цих трьох принципів. З цього приводу М. Чернопиский пише: “Таке конкретне, гранично чітке і об’єктивне порівняльно-аналітичне дослідження особливостей розвитку української і російської літератур в контексті літературного процесу в інших європейських літературах ніхто з літературних критиків та істориків літератури до І. Нечуя-Левицького не робив, ніхто й не осмислював такого дослідження в такому аспекті, в якому осмислив визначний письменник-народознавець, педагог і культуролог” [22, с. 20]. Також М. Чернопиский зазначає, що І. Нечуй-Левицький застосовує тут історико-порівняльний метод аналізу. Це надає його трактатові ще більшої літературознавчої ваги.

Зміст другої частини статті відповідає її первісному заголовку (“Непотрібність Великооруської літератури для України і для слов’янщини”). У ній автор доводить, що твори російських письменників абсолютно чужі далекі і незрозумілі українцям та іншим слов’янам, що ті твори ні з морального ні з естетичного погляду не можуть формувати позитивний ідеал в українській суспільності, не можуть замінити їм рідної літератури і рідної мови, а таке нав’язування русифікаторами своєї літератури нашому народові дасть їй негативні наслідки, або ж викличе спротив до великоруської літератури.

Слід сказати, що І. Нечуй-Левицький висловлює думки дещо перебільшені, подекуди з надто великим азартом висміює твори талановитих російських письменників. Так, наприклад, твори О. Пушкіна він називає нічим іншим, як “цяцьками з льоду”, вірші Н. Некрасова І. Нечуєві-Левицькому видаються без ритму, схожими на прозу.

Його мета є зрозумілою: применшуючи вартість російської літератури, він намагається цим самим піднести українську літературу, висловити свою любов до неї. “Щоб там не говорили великоруські письменники про свій народ, а треба сказати, що український народ на цілу ступінь стоїть вище од великоруського, окрім, може, декотрих центральних великоруських губерній. Він має м’якші но-

рови і м'якший характер" [10, с. 144]. А далі пише: "Великоруська народна література не підніме вище українського народу, а чого доброго, принизить його, так як принизила б його яка-небудь турецька або китайська література, котра б описувала якусь нищу жизнь і вбивала йому в голову якісь типи та ідеали дуже низької проби. Ми вже не говоримо про язик великоруських народних творів; їх без словаря трудно читати навіть письменним українцям" [10, с. 144]. І. Нечуй-Левицький поширює цю думку й на інші слов'янські народи, стверджуючи, що менше, ніж для України, годиться великоруська література для Польщі, для Чехії, для словаків та хорватів [10, с. 149]. С. Єфремов про ці висловлювання І. Нечуя-Левицького пише так: "Левицький заходить до письменства з трохи наївною, як на теперішні погляди, міркою безпосередньої користі: читач на зразках літератури має вчитись, яким йому самому бути в житті... І от саме тому, що великоруські письменники реально малюють життя свого народу, вони й виходять письменниками місцевого значення, письменниками суто великоруськими. Ні українські вищі класи, ні духовенство, ні міщанство, ні тим паче народ не впізнають себе в персонажах Толстого й Тургенева, Островського й Успенського, Решетникова й Некрасова" [3, с. 433].

Та попри усю наївність думок І. Нечуя-Левицького нас не може не вразити та любов, те захоплення автора своєю літературою і своїм народом. З пієтетом він підносить кожного українського письменника, захоплюючись кожним українським словом. І. Франко без перебільшення назвав його "українцем, українським, виключно українським письменником", і це, мабуть, найвищий комплімент для І. Нечуя-Левицького. Влучно зазначає М. Чернопиский: "Тривожні думки і передбачення І. Нечуя-Левицького, не були, на жаль, безпідставними, а його слова "наші московські брати слов'яни задержують духовний зріст України на цілі віки, як задержують і свій зріст виявились таки пророчими. Але пророчою була і віра, впевненість вдумливого аналітика і у великий духовний потенціал української нації у її майбутню свободу і державну незалежність" [22, с. 22].

С. Єфремов погляди І. Нечуя-Левицького називає парадоксальними, де в чому непевними й недоладними, де в чому цілком слухними, але хоч І. Нечуй-Левицький звужив значення літературної творчості і вагу поодиноких письменників, але у своїх висновках щодо української літератури як головного і носія національної свідомості та потужного чинника в громадянській боротьбі він сформулював добре і влучно; що ніяка чужа література не зможе охопити всіх інтересів українського народу, в його різноманітних проявах [3, с. 433–434].

Першим критиком, який відгукнувся на "парадоксальні думки" І. Нечуя-Левицького, став І. Франко. У 1878 р. вийшла його стаття "Література, її завдання і найважливіші ціхи", яку було надруковано у збірнику "Молот". У цій статті він різко розкритикував погляди І. Нечуя-Левицького. І. Франко висловлював свої думки дещо іронічно, іноді навіть доходючи до дешевого комікування. Згодом він сам писав у листі до Ольги Рошкевич: "...п. Левицького сокрушаю вельми і висказую рішуче усякі думки...". За свідченнями деяких дослідників (зокрема М. Чернопиского), Франків відгук стосувався лише першої частини статті "Сьогочасне літературне прямування" і вийшов того ж таки року, як ми вже писали вище, друга частина вийшла через шість років. М. Чернопиский зазначає: "...молодий мак-

сималіст не міг досягнути головної концепції трактату І. Нечуя-Левицького, бо, прочитавши лише першу його частину, не знав змісту цілості, і не хто інший, як І. Франко, через 6 років другу частину цього твору подав у збірнику і ніколи вже не дискутував з автором щодо змісту цілого трактату” [22, с. 24].

Так це, чи не так, ми точно засвідчити не можемо, адже навіть прочитавши цілий трактат, у той час І. Франко не змінив би своїх думок, оскільки перебував у полоні драгоманівських ідей.

Та пригляньмось пильніше до статті І. Франка “Література, її завдання і найважливі ціхи”. Що ж саме не сподобалось йому у трактаті І. Нечуя-Левицького? Перше, що зазначає автор: “стаття написана дуже гарно, видно вийшла з-під пера деякого з наших поважніших літераторів і читається при тім дуже люблю”, але для І. Франка вона не має літературної вартості. Як не дивно першою тезою, яка викликає в письменника критику – “Україна і Московщина не можуть мати спільної літератури”. Це, на його думку, є очевидним і немає потреби зайвий раз це доводити. Тут же обрушується на вислів І. Нечуя-Левицького, що давня література була написана мовою церковнослов’янською, чужою обом народам, а тому немає за що обвинувачувати російських авторів у зарахуванні пам’яток давньої української літератури до своєї. “Бо що ж, одно, що чи сяк чи так, а тота література була чужа народові, значить, бери її собі всякий, хто хоче, а коли й нам з неї дещо пригодиться, то й ми зачерпнем” [11, с. 6–7].

Далі розкритиковано висловлювання про те, що галицька література розвивалась нормальніше і самостійніше: “Чесний автор мусить бути українець, не галичанин, і певно знає галицьку літературу тільки з оповідання” [11, с. 7]. Тут І. Франко, очевидно, мав рацію, хоч він і занадто категоричний у своєму висловлюванні.

І. Франко не погоджується з тим, що література українська повинна бути самостійною, ізольованою від російської, стверджуючи, що інтелігенція не може стояти осторонь будь-якого літературного процесу, і головна ціль якнайбільший інтернаціоналізм наукової думки: “...бо інтелігенція, вже коли хоче бути інтелігенцією, не може замкнутися в тіснім кружку одної літератури, але мусить студіювати, читати і порівнювати й твори других літератур – московської, німецької, французької і проч.” [11, с. 7].

І. Франко звинувачує І. Нечуя-Левицького у змішуванні літератури з державою, нібито той вину уряду переклав на літераторів. Він бачить у І. Нечуя-Левицького перебільшення, але своїми висловлюваннями він також вдається до карикатурного перебільшення його думок: “У ч. автора бачимо (не виразно, а немов з-за сита) таке поняття: ставаймо не супроти московської держави, чиновників та жандармів, а проти московської бесіди та московських списателів, котрі-ді і по духу, і по думках нам – чужина” [11, с. 9]. І. Франко аналізує три основні принципи: реальності, національності і народності. Перше, з чим не погоджується – це зрозуміння автором реалізму і реальної літератури як такої. “Реалізм яко принцип літературний неясний ч. авторові, котрий дармо силується сховати тоту неясність за грімкими фразами”. Але своє розуміння реалізму І. Франко подає трохи нижче, а поки пропонує перейти до аналізу других великих літературних принципів. Але і тут доходить висновку: “Ч. авторові зовсім не ясні в голові ті “прин-

ципи”); і таким способом виходить, що вся його робота була дуже плохо обдуманна” [11, с. 11].

У цій статті автор виступає не лише з критикою трактату І. Нечуя-Левицького, а висловлює власні погляди на літературу і літературний процес. Перше питання, яке він ставить, – це що таке література, і чим вона повинна бути для народу. Перше, на чому наголошує І. Франко, що література і життя мусять стояти в якійсь тісній зв’язі, а це, за його словами, і є “той мимовільний, несвідомий реалізм, конечний у всіх літературах”, іншою ж річчю є новіший реалізм літературний, зведений в певну науку. “Література ж певного часу повинна бути образом життя, праці, бесіди і думок того часу”. Цей реалізм у найпростішій формі І. Франко вбачає у російських письменників-реалістів – Писарева, Решетникова, Островського, Успенського та ін. [11, с. 12]. Зовні це те саме, про що пише І. Нечуй-Левицький, лише І. Франко за основу бере російську літературу. До цього додає, що література, окрім описування, має аналізувати описувані факти, вказувати їх причини і їх наслідки, їх зріст і упадок. А ціль такої літератури – “вказувати в самім корені добрі і злі боки існуючого порядку і витворювати з-поміж інтелігенції людей, готових служити всею силою для піддержання добрих і усунення злих боків життя, – значить зближувати інтелігенцію з народом і закріпити її до служби його добру”. І як підсумок своїх роздумів про літературу, зазначає: “Література, так як і наука сьогочасна, повинна бути робітницею на полі людського поступу, її тенденція і метод повинні бути наукові... А сама ціль літератури – служити народові – вимагає, щоб вона була для нього зрозумілою” [11, с. 12].

Усі ці міркування І. Франка про літературу не заперечують думок І. Нечуя-Левицького, а лише гармонійно доповнюють, конкретизують. Письменник як молодий літературознавець висловлює свіжі, живі думки, їхні погляди з І. Нечуєм-Левицьким були надто близькі (принаймні обидва опоненти щиро вболівали за долю української літератури), щоб утворювати таку літературну полеміку. Свого часу радянські літературознавці розцінювали цю статтю, як “маніфест революційно-демократичної естетики”, як пише Ігор Михайлин, “вважали її настільки програмовою, що відкрили нею корпус літературно-критичних творів І. Франка у 50-и томному зібранні його творів. Наголос у радянській інтерпретації робили нібито на спростуванні І. Франком націоналістичної концепції розвитку української літератури, з якою виступив І. Нечуй-Левицький у статті “Сьогочасне літературне прямування”” [6, с. 537].

Зразком такої радянської інтерпретації є стаття М. Лісового “Іван Франко про І. Нечуя-Левицького”: “У статті “Література, її завдання і найважливіші ціхи” І. Франко заперечив плутані положення Левицького про реалізм, народність та національність літератури і палко виступив на захист єдності з прогресивною літературою братнього російського народу”, а трохи нижче зазначив, що “ця стаття мала важливе значення не лише для Нечуя-Левицького, а була своєрідним маніфестом всієї української дожовтневої літератури” [5, с. 26].

На щастя, сучасні дослідники на цю дискусію дивляться об’єктивніше ніж півстоліття тому, зокрема І. Денисюк у своїй статті “Франкова концепція національної літератури” пише: “На догоду М. Драгоманову у своїй молодечій, ще зеленій статті “Література, її завдання і найважливіші ціхи” І. Франко висловлює

думку про можливість спільної українсько-російської літератури для інтелігенції й взагалі не має рації у дискусії з І. Нечуєм-Левицьким. Пізніше від цих помилкових ранніх поглядів І. Франко відмовився. Цілком недоречне введення поданої статті в програму середньої школи за інерцією радянської її реклами. По-новому слід тепер оцінювати ставлення радикалів до народовців” [1, с. 243]. А трохи нижче пояснює: “Свою методологію Франко розробляв упродовж тривалого часу. У ранній полеміці з Нечуєм-Левицьким він ще не готовий до всестороннього осмислення проблеми національної літератури, і стосовно неї Нечуй назагал висловлює думки зріліші. Він розрізняє поняття “національний зміст” і “національна форма літератури”. Не заперечуючи цього Франко добре розуміє, що без політичної самостійності нормальний розвиток національної літератури неможливий, а з другого боку всяка самостійність не там, де більше критики, а там, де більше самостійної праці. Питання між національною (українською) літературою та іншими ще не ясне ні Нечуєві, ні Франкові...” [1, с. 301]. Такий підсумок плідної для української літератури полеміки між І. Франком і І. Нечуєм-Левицьким було зроблено у 1878 р.

Наступна полеміка визріла у 1907 р., але вже на мовному ґрунті. Приводом стала стаття І. Нечуя-Левицького “Сьогочасна часописна мова на Україні”. Проте автор почав полеміку не з І. Франком, а з усією письменницькою молоддю, видавцями, критиками. С. Єфремов зазначає: “Саме коло цього часу десь узялись в Нечуя новаторства, які рішуче суперечили загальноновживаному правописові, і навіть дотеперішній самого Нечуя практиці” [3, с. 419]. І. Нечуй-Левицький почав війну за корекцію своїх творів, оскільки видавництва виправляли їх на тодішній правописний стиль. Це обурювало письменника, своїх кореспондентів він засипав численними листами, у яких було повно скарг, нарікань проти “старого стилю”, “галицьких форм”. У листі до Петра Стеблинського він звинувачує С. Єфремова: “Єфремов, побувавши в Галичині, змовився з галичанами, що видаватиме книжки з галицькими формами, давши слово, не спитавши ні в кого” [9, с. 432]. У цьому ж листі обурено пише: “Вони вже божилися, що не ставитимуть тих *сей, ся...* Але я їм вже ані крихти не йму віри, бо вони і не думають кидатись своєї системи. В їх тільки й думки, щоб не поривати з галицьким правописом. Та ще й на лихо між ними є фанатики цієї безтямної системи. За центральну українську народну живу мову й її форми вони й не думають” [9, с. 432]. С. Єфремов цими звинуваченням і обуренню автора дає слушне пояснення: “Безперечно, в деяких подробицях старий мав рацію, але не мав рації в загальній, занадто вузькій та обмеженій, суто провінціальній постановці справи” [3, с. 421]. І. Нечуй-Левицький вигадав собі свій правопис і твердо обстоював свою позицію, намагаючись довести її правоту. Його погляди сьогодні нам видаються суперечливими, навіть де в чому смішними. Хоч вони були викликані щирим уболіванням за долю української мови.

П. Тимошенко у коментарях до статті “Криве дзеркало української мови І. Нечуя-Левицького” зазначає: “Дуже багато уваги приділяв І. Нечуй-Левицький питанням розвитку української літературної мови, проте часто підходив до них з хибних, міщанських, вузькодialeктних позицій, висловлюючи чимало суб’єктивних думок, хоч у своїй практичній діяльності, знов-таки, не раз змушений відхо-

дити від своїх теоретичних настанов” [21, с. 328]. Ще рішуче засуджує позиції письменника в мовному питанні Ю. Шевельов: “Роздратований, гнівний старий Нечуй-Левицький, втративши чуття дійсності, не може зрозуміти причин, що викликали зміни у мові. Йому ввижається, що українська мова руйнується чи то заходами галичан, чи то їхнього зняряддя” [23, с. 75].

У 1891–1892 відбулася подібна дискусія між І. Франком та Б. Грінченком. Б. Грінченко написав статтю “Галицькі вірші”, де гостро висловився про мову галицького письменства, І. Франко написав у відповідь статтю “Говоримо на вовка – скажімо і за вовка”. Після цього І. Франко не міг не відгукнутися на виступи І. Нечуя-Левицького. У рецензії ““Україна” науковий та літературно публіцистичний щомісячний журнал” подає свої міркування щодо поглядів І. Нечуя-Левицького: “Головне місце у виданих досі трьох книгах “України” займає стаття д. Нечуя-Левицького “Сьогочасна часописна мова на Україні”, що розтяглася на 155 сторін. На чолі її читаємо рекомендацією редактора “України” д. Науменка, фахового філолога, що він не цілком поділяє погляди автора...” [17, с. 243–244]. Вже зі слів “розтяглась на 155 сторін” здогадуємось, що І. Франко не згідний із поглядами, викладеними у ній. Окрім того, він закидає І. Нечуєві-Левицькому відсутність будь-якої кваліфікації у цьому питанні: “Адже ж щоб говорити про мову, її часові й місцеві переміни, про еволюцію її звуків, флексій та синтаксиси, треба ж знати хоч елементи граматичної науки, чого у д. Нечуя нічого ісінько не бачимо” [17, с. 244]. Звичайно І. Франко підходить до питання історії мови професійно, його твердження мають під собою реальне підґрунтя та аргументацію. “Франко гаряче обстоював принцип вільного і всебічного збагачення мови на основі живої мовної практики народу, виступає проти мертвих правил і канонів. Письменник послідовно дотримується історизму в підході до розв’язання проблем граматики, правопису, лексики, вважаючи, “мова росте елементарно, разом з народом і мало дбає про граматичні правила”. Щоправда інколи у розпалі полеміки відкидає деякі слушні думки І. Нечуя-Левицького, такі як роль діалектів у літературній мові” [17, с. 622].

Вартими характеристики є відгуки І. Франка на окремі твори І. Нечуя-Левицького. Вони становлять невелику групу, але кожен рядок, що написав І. Франко про І. Нечуя-Левицького та його літературну діяльність є цікавим, оригінальним, інколи критичним і заслуговує на увагу. Найцікавішими із цих відгуків є аналіз повісті “Микола Джеря” І. Нечуя-Левицького. У 1878 р. у журналі “Громадський друг” І. Франко друкує свою статтю “Життя та побут сучасного селянина на Україні і Франції”. Про цю статтю І. Франко писав у листі до Ольги Рошкевич. Стаття була написана того ж року, що й “Література, її завдання та найважливіші ціхи”. Тут І. Франко подає аналіз повісті І. Нечуя-Левицького “Микола Джеря” та статті М. Ковшевича “Про побут мужиків у Франції”.

Про постать І. Нечуя-Левицького пише так: “Поміж новішими писателями українськими, котрі належали до тої школи (хто писав про селян) перше місце займає безперечно д. Нечуй (Левицький) як по красоті і плавності складу, так і по силі і живості картин, вірності рисунка та тій хватаючій за серце теплоті чуття...” [13, с. 63]. Згадає також інші твори письменника, такі як “Причепа”, “Бориславська ніч”, “Дві московки”, “Хмари”, які, за словами І. Франка, “читала вся Мала Русь

з великою вподобою”. Переходячи до аналізу самої повісті, на початку дає їй коротку влучну характеристику: “для мене вона – історія всього українського селянства в тоту важну епоху, написана в однім широкому образі” [13, с. 63]. Коротко переказуючи зміст самого твору, автор зазначає, що тут немає того, що давніше називали “інтригою”, запутанням, авантюрами та пригодами, тут все йде простою, щоденною ходою. Зате є пречудні, вірно з природи схоплені картини, як життя бурлаків у сахарнях та акерманських риболовлях, є тут глибокі уступи, такі як описання життя Нимидори [13, с. 64]. І. Франко захоплюється образами змальованими в повісті, зокрема образом головного героя Миколи Джері, який, за його словами, “один з тих світських, лицарських типів, з яких колись складався сам цвіт запорізького козацтва”. Проте деякі моменти видаються І. Франкові “заблідими”: “Ті факти утиску селян за кріпацьких часів, котрі списав д. Нечуй у “Миколі Джері” не то щоби пересаджені, вони, бачиться мені, заблідо освічені, а притім кругозір у нього затісний, т.є він займається тільки Джериною сім’єю” [13, с. 65]. Тут І. Франко дещо суперечить собі, адже спершу зазначає, що І. Нечуй-Левицький, передав історію усього народу тої епохи через один образ.

На деякі соціальні проблеми змальовані у творі критик дивиться з точки зору письменника нового покоління, І. Франкові, зокрема, не вистачає в творі психологізму: “Д. Нечуй був би зробив велике діло, як би був старався пояснити психологічні прояви, що ціхували тоді часи (викручування від рекрутчини, утікатство, убивства та другі поступки), замість натякати на них мимоходом” [13, с. 65]. Хоча, як на мене, саме в цьому творі І. Нечуй-Левицький і намагався подати вже деякі вкраплення психологічних елементів, звичайно, це ще не той психологізм, який спостерігаємо у М. Коцюбинського, В. Стефаніка, О. Кобилянської, але це вже його перші пробліски.

Особливо відзначає І. Франко майстерність І. Нечуя-Левицького правдиво зображати життя народу: “Я показав на примірі д. Нечуя, як роблять сей предмет тямущі, щирі люди. Яка їх ціль? – Правда! Правда без огляду на то, чи кому коли вона подобається” [13, с. 68].

Наступні згадки про І. Нечуя-Левицького в літературно-критичній діяльності І. Франка датуються 1885 та 1886 рр. У 1885 І. Франко аналізує збірник “Нива”. Серед письменників, твори яких були надруковані у цьому збірнику був І. Нечуй-Левицький. Зокрема І. Франко аналізує оповідання “Чортяча спокуса”. Умовно поділяє його на дві частини: перша частина, на його думку, поступається таким творам, як “Баба Параска і баба Палажка”, зате друга частина “поражає читача пластикою рисунка, теплотою красок та міткістю психологічної обсервації”, і є в ній картини, які належать до найкращих перл творчості письменника.

Ще І. Франко дає декілька зауваг до гумористичного нарису “Невинна”: “З погляду стилю і мови – це прегарна річ, зміст, однак, нагадує фарс і навряд чи має що-небудь спільного із справжнім життям українського народу” [15, с. 116].

У 1887 р. І. Франко у статті “Українська альманахова література”, опублікованій у польському журналі “Prawda”, дав позитивну оцінку казці “найкращого представника сучасної української повісті” (за висловом автора) “Два брати”, яка при всій фантастиці сюжету написана з надзвичайною виразністю і реалізмом, чудовою мовою” [14, с. 103].

Так і у “Нарисі з історії української літератури до 1890 року” І. Франко подає короткі відомості про діяльність І. Нечуя-Левицького, переглядає його найвідоміші твори – “Гориславська ніч або Рибалка Панас Круть”, “Дві московки”, “Хмари”, “Микола Джеря”. “Кайдашева сім’я”. Окрім художніх творів, згадує фольклористичну працю “Світогляд українського народу” та історичні трактати “Український гетьман Богдан Хмельницький”, “Гетьман Виговський та Юрій Хмельницький” [19, с. 337–338].

Коротку згадку про письменника знаходимо і в широковідомій статті “З останніх десятиліть ХІХ в.”, проте не дається оцінка діяльності І. Нечуя-Левицького, а лише згадується його ім’я: “Обік Нечуя-Левицького, який у другій половині 70-х років досягнув вершок своєї літературної творчості, написавши “Миколу Джерю”, “Кайдашеву сім’ю” та “Бурлачку”, на перший план виступає П. Мирний” [20, с. 408].

Особливе місце займає стаття “Южнорусская литература”, яка вперше була надрукована у виданні “Енциклопедический словарь Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона” у 1904 р. Саме факт згадки у цьому виданні І. Нечуя-Левицького є дуже важливим, адже у цій статті І. Франко підносить постать нашого письменника уже на світовий рівень. Називає його найкращим із ряду талановитих. “Ще в кінці 70-х рр. з’являється цілий ряд талановитих письменників, які дають собі слово віддати свій талант виключно на службу українському слову і в своїх творах звертаються виключно до інтелігенції, а не до простого, в більшості навіть неграмотного народу. Найкращий із цих письменників Іван С. Левицький (Нечуй) з 1868 року”. А трохи нижче пише: “Левицький – прекрасний оповідач, з невеликою дозою гумору, намальовані ним типи пластичні і взяті з живої дійсності: він прагне всюди до повного їх етнографічного змалювання, попри те, як психологічний аналіз відступає на задній план. Поетичність описаної природи, прекрасна мова зробили І.С. Левицького улюбленцем читачів” [18, с. 143]. Як бачимо, якщо у невеликих виданнях, у вузькому літературному колі І. Франко подекуди і піддає критиці нашого письменника, то у світову історію він вводить його як одного з найяскравіших, найкращих представників всієї української літератури.

Розглянувши усі згадки, відгуки і оцінки, які письменник присвятив І. Нечую-Левицькому, ми бачимо, що упродовж тридцяти років І. Франко пильно стежив за діяльністю письменника, цікавився його здобутками та давав їм належну оцінку. Проте найвищу оцінку дав йому у статті “Ювілей Івана Левицького (Нечуя)”. Тут І. Франко проявив свій талант творця літературних портретів. Створюючи портрет письменника він, ніби окремими штрихами його доповнює, деякі риси видаються йому яскравими і він ставить на них акцент, інші робить менш яскравими. Він як художник, коли малює картину, увиразнює одну лінію, згладжує іншу, менш важливу, щоб надати контрасту картині.

Розповідь про письменника І. Франко починає з пояснення, чому ювілей спізнений на десять років (стаття була написана 1905 р., а в 1895 виповнилось 25 років літературної діяльності І. Нечуя-Левицького). Основною причиною було, за словами І. Франка, те, що не до ювілеїв тоді було Україні. Вона тоді була в стані “духовної розтічі”, “стогнала під тяжким тиском”, найкращі її сини клали свої голови на чужині. Як бачимо, уже з перших рядків автор звертається до постаті

письменника крізь призму історії, через образ України, тобто мислить його як невідривний компонент розвитку української нації. Перше питання, яке він ставить – з’ясувати, чим був ювіляр для української літератури, української суспільності протягом цих 35-ти літ? Але далі змінює своє питання і ставить його навпаки: “Чим не був для України Іван Нечуй-Левицький?” І сам відповідає: “Іван Нечуй-Левицький не був публіцистом, не був борцем ані полемістом, не був чоловіком партії, прихильником тієї чи іншої політичної доктрини чи програми” [16, с. 370]. І Франко далі пояснює своє парадоксальне твердження: “Правда, дещо у нього весь час стояло непохитне і незмінне, але се не були ніякі програми ані тези, це було його зовсім, сказати так, елементарне, не підлягаючи ніякій дискусії становище національне, українське. Він був українцем і українським, виключно українським письменником” [16, с. 370–371]. Далі пише: “І власне в пору найживішої пропаганди, сього неприродного неморального поклику Іван Левицький, мов нічого й не було творив повісті, призначені зовсім не для мужика або не виключно для мужика, а для “всесословної” української нації, для українських інтелігентів, таких, яких бачив, може очима свого Духа в будущині, в яких народження вірив, вірячи в живучість і суцільність своєї нації” [16, с. 371].

Тут І. Франко узагальнює те, чим найбільше прислужився Україні письменник.

Про інші види діяльності, за які брався письменник, висловлюється тепер з повагою, делікатно, чого не спостерігаємо на початку літературно-критичної діяльності І. Франка: “Та все те не чинить ані крихти уйми нашому ювілянтові, все те були його принагідні відскоки від властивого шляху, роботи для віддишу після важких подвигів творчості, – а та творчість стоїть перед нами велична, чиста, ясна, осяяна блискучим сонцем України, огріта теплом щирого, чутливого серця” [16, с. 372]. І. Франко називає І. Нечуя-Левицького артистом, але не просто артистом, а таким, які трапляються раз на віку: “Був артистом, творцем живих типів і більше нічим”. Артистизм І. Нечуя-Левицького він підкреслює протягом усієї статті.

Домальовуючи все нові і нові штрихи до постаті письменника, І. Франко згадує про враження від першої особистої зустрічі з письменником: “читаючи його оповідання, подивляючи широкий розмах руки, широкі контури малюнків, я уявляв собі автора сильним, огрядним мужчиною, повним життєвої сили й енергії. Тим часом я побачив невеличкого, сухорлявого, слабосилого чоловіка, що говорив теплим і щирим, але слабеньким голосом...” [16, с. 373]. Дуже цікавим є експресивне зображення одного епізоду, який вразив І. Франка. Одного разу І. Франко застав І. Нечуя-Левицького, коли той розглядав кольорові картини квітів, і як котрась йому найбільше сподобалась, він шептав з насолодою: “А, шик! От так і треба!”. І ось це “А, шик!” асоціюється у І. Франка зі всією творчістю письменника.

Відзначає І. Франко також мову письменника: “Се вже не та поетична мова Марка Вовчка, не штучна, силувана, академічно неповертлива мова Куліша, – се переважно буденна мова українського простолюддя, проста, без сліду афектації, але проте багата, колоритна і повна тої природної грації, якою вона визначається в устах людей з багатим життєвим змістом” [16, с. 377].

Найвищої оцінки письменник дає І. Нечуєві-Левицькому, називаючи його “колосальним, всеобіймаючим оком тієї України”. І. Дорошенко пише, що ніхто з критиків так влучно і картинно не вмів схопити й передати особливостей оригінального таланту І. Нечуя-Левицького – Франкове слово досі лишається неперевершеним [2, с. 193]. Тут І. Франко висловлює подяку письменникові від імені всієї України: “І нехай отсей ювілей буде для нього доказом, як щиро любить його вся Україна. Бо хто сіє добро, той і жатиме любов” [16, с. 377].

Ще дещо слід сказати про стиль самої статті “Ювілей Івана Левицького (Нечуя)”. Її можна назвати портретним нарисом, переповненим експресією, художніми образами. Написана вона наче на одному диханні, читається зовсім як художній текст. Де натрапляємо на такі порівняння, як “...велична, чиста, ясна, осяяна блискучим сонцем України, огріта теплом щирого, чутливого серця”, “...ходив помаленьку, дрібними кроками і взагалі робив враження пташини, вродженої в клітці, так що пустиш її на вольне повітря, то вона пофуркає, пофуркає і назад вернеться до своєї клітки”, письменник уявляється критику “духовним велетнем у тілі пігмея”. Ці та інші порівняння та образи надають їй особливого чуттєвого наповнення. Вчений проявив тут талант неперевершеного художника майстра літературного портрета. Йому вдалось літературно-критичній статті надати елементи нарису, який може існувати, як окремий художній твір.

Ще деякі згадки про І. Нечуя-Левицького маємо у листах, зокрема, це листи, адресовані М. Драгоманову, і лист до Ольги Рошкевич. Особистого спілкування між ними не було, хоча письменники декілька разів зустрічалися, стежили за літературною діяльністю один одного. Можливо, причиною була різниця у віці, різні типи характерів і темпераментів, та, зрештою, і різні погляди на життя і літературу.

Як бачимо, літературні взаємини письменників були цікавими, проте складними і неоднозначними. Вони були письменниками різних поколінь одної літературної епохи, але кожен у своєму поколінні був геніальним. Об’єднувало їх те, що обидва понад усе на світі любили Україну і присвятили усе своє життя служінню її літературі і її народові, за що український народ вже сотні років виявляє безмежну подяку і любов до їх творчості, знову і знову перечитуючи їхні твори.

1. *Денисюк І.* Франкова концепція національної літератури // Денисюк І. Франкознавчі та фольклористичні праці: франкознавчі дослідження. Т. 2. Львів, 2005.
2. *Дорошенко І.* Іван Франко – літературний критик. Львів, 1966.
3. *Єфремов С.* Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії. Київ, 2002.
4. Історія української літературної критики // М. Бернштейн, Н. Калиниченко, П. Федченко та ін. Київ, 1988.
5. *Лісовий П. І.* Франко про І. Нечуя-Левицького. Радянське літературознавство, 1968. № 2
6. *Михайлин І.* Історія української журналістики XIX століття: Підручник. Київ, 2003.
8. *Моторнюк І.* Молодеча, ще зелена стаття // Дзвін. № 10. Львів, 2006.
9. *Нечитайлюк М.* Публіцистика І. Франка. Семінарії (1875–1886). Львів, 1972.
10. *Нечуй-Левицький І.* Зібрання творів: У 10 т. Київ, 1965. Т. 10.
12. *Нечуй-Левицький І.* Непотрібність Великопольської літератури для України і для Слов’янщини // І. Нечуй-Левицький. Українство на літературних позовах з Московщиною. Львів, 2005.
13. *Франко І.* Література, її завдання і найважливіші ціхи // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26.
14. *Франко І.* Нива. Український літературний збірник // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26.
15. *Франко І.* Життя та побут українського селянина на Україні і у Франції // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26.

16. Франко І. Українська альманахова література // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 26.
17. Франко І. Степ // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 27.
18. Франко І. Ювілей Івана Левицького (Нечуя) // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 35.
19. Франко І. Україна. Науковий та літературно-публіцистичний щомісячний журнал // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 37.
20. Франко І. Южнорусская література // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 41.
21. Франко І. Нарис з історії української літератури до 1980 р. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 41.
22. Франко І. З останніх десятиліть ХІХ в. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. К., 1980. Т. 41.
23. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. Ч. 1. Упоряд. П. Тимошенко. К., 1959.
24. Чернопиский М. Баштовий української нації // Нечуй-Левицький І. Українство на літературних позовах з Московщиною. Львів, 2005.
25. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус, 1987.

**“COLOSSAL ALL-BEHOLDING EYE OF ENTIRE UKRAINE”
(IVAN NECHUI-LEVYTSKYI EVALUATED BY IVAN FRANKO)**

Tetjana Muranets

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department
Universytetska st., 1, Lviv 79000, Ukraine*

The article discusses Ivan Franko's evaluation of Ivan Nechui-Levytskyi's creative works produced during 30 years, a special attention is drawn to scrutinizing the problem of the national and aesthetic self-consciousness of the Ukrainian realism based on the polemics between Ivan Nechui-Levytskyi and Ivan Franko in the 1870s. The paper examines the genres of Franko's interpretations of Ivan Nechui-Levytskyi's creation and offers an analysis of the structure of Franko's article "Ivan Levytskyi (Nechui)" as a sample of the literary silhouette.

Key words: polemics, review, literary portrait.

**“КОЛОСАЛЬНЫЙ ВСЕОБЪЕМЛЮЩИЙ ГЛАЗ ВСЕЙ УКРАИНЫ”
(ИВАН НЕЧУЙ-ЛЕВИЦКИЙ В ОЦЕНКЕ ИВАНА ФРАНКО)**

Тетяна Муранец

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

В работе рассмотрены оценки И. Франко творчества И. Нечуя-Левицкого в течении тридцати лет, значительное внимание уделено рассмотрению проблемы национального и эстетического самосознания украинского реализма на материале полемики между И. Нечуем-Левицким и И. Франко в 1870-х годах. Рассмотрены жанровые видоизменения интерпретаций творчества И. Нечуя-Левицкого И. Франко, а также исследована структура труда И. Франко "Юбилей Ивана Левицкого (Нечуя)" как образца литературной сивьеты.

Ключевые слова: полемика, рецензия, литературный портрет.

Стаття надійшла до редколегії 04.04.2009
Прийнята до друку 20.10.2009